

Dlouhá cesta k Lateránským smlouvám: Diplomatické styky Svatého stolce a Itálie od nástupu fašismu k moci do uzavření Lateránských smluv*

Petra Votavová – Marek Šmíd

Třebaže byly k dějinám Itálie ve 20. století publikovány již některé samostatné české studie, jejich prioritou zůstávaly především aktivity našich krajanů v Itálii v době první světové války, československo-italské vztahy ve 20. letech či texty k osobnosti fašistického vůdce Benita Mussoliniho.¹ Předkládaná studie „Dlouhá cesta k Lateránským smlouvám. Diplomatické styky Svatého stolce a Itálie od nástupu fašismu k moci do uzavření Lateránských smluv“ se proto zabývá vztahy mezi italským státem a katolickou církví v letech 1922–1929, které nebyly dosud systematicky v české historiografii zpracovány. Text vychází z fondů Historického archivu Státního sekretariátu, sekce pro vztahy s ostatními státy ve Vatikánu (Archivio Storico. Sezione per i rapporti con gli stati [Segreteria di Stato]), kritické edice dokumentů italské zahraniční politiky *I Documenti Diplomatici Italiani* (1922–1935), oficiálního vatikánského listu *L'Osservatore Romano* a rozsáhlé zahraniční literatury, především italské provenience.

---

* Tato studie vznikla za podpory grantu GA 17-14076S „Svatý stolec a české země v letech 1914–1918“.

¹ Pavel HELAN, „Mussolini's attitude to the Czechoslovak cause during the World War I,“ *Historica. Historical Sciences in the Czech Republic* 13 (2008): 255–292; Pavel HELAN, „Československo-italské vztahy od první světové války do začátku dvacátých let,“ in *Věda, kultura a politika v československo-italských vztazích 1918–1951*, ed. Jitka Rauchová – Bohumil Jiroušek, České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2012, s. 25–38; Ondřej HOUSKA, „Československo-italská politická smlouva z roku 1924,“ *Český časopis historický* 107, č. 1 (2009): 95–118; Ondřej HOUSKA, „Od Locarna do Tirany. Československo-italské vztahy od října 1925 do listopadu 1926,“ in *Dvacáté století: Ročenka Semináře nejnovějších dějin Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze*, Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2006, s. 39–98; týž, „Itálie a nové uspořádání ve střední a jihovýchodní Evropě ve 20. letech,“ in *Zrod nové Evropy: Versailles, St-Germain, Trianon a dotváření poválečného mírového systému*, Praha: Historický ústav Akademie věd ČR, 2011, s. 305–320; Luboš TARABA, *Duce: Anatomie jedné kariéry*, Praha: Horizont, 1992; Robert KVAČEK, *Dva diktátorské pády*, Praha: Horizont, 2008.

1. OTEVŘENÍ ŘÍMSKÉ OTÁZKY PO PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLCE A VZESTUP FAŠIZMU

Jednání, která měla napravit následky politicko-náboženské neshody mezi Svatým stolicí a Itálií po vyhlášení sjednocení země (1861) a obsazení Říma armádou (1870), jež ukončily existenci Papežského státu, se tradičně označují jako tzv. římská otázka. Ta ovšem nebyla otevřena teprve po nástupu fašistů k moci v říjnu 1922, ale již bezprostředně po skončení první světové války v době, kdy post předsedy italské vlády zastávali postupně Vittorio Emanuele Orlando (1860–1952) a Francesco Saverio Nitti (1868–1953). Jejich kabinetů cítily potřebu zajistit papeži garanci svobody a nezávislosti, takže dokonce pomýšlely na návrh určitého suverénního církevního státu. Úlohu při navázání kontaktů mezi italskou vládou a katolickou církví sehráli především papež Benedikt XV. (1914–1922) a kardinál státní sekretář Svatého stolce Pietro Gasparri (1852–1934). Během krátké doby tak došlo ke zrušení encykliky Pia IX. *Non expedit* a založení Italské lidové strany.² Papež následně prohlásil, že nemá v úmyslu římskou otázku řešit vojenskou cestou s pomocí cizích vojsk.

Oboustranná jednání byla otevřena na jaře 1919, kdy o novém uspořádání vztahů mezi Svatým stolicí a Itálií jednali předseda vlády V. E. Orlando a podsekretář Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti Bonaventura Cerretti (1872–1933), avšak pádem Orlandovy vlády v červnu 1919 došlo k jejich přerušení.³ K pokračování jednání o římské otázce došlo záhy během Nittiho vlády v období mezi červnem 1919 a červnem 1920, avšak ani ono nebylo zakončeno úspěchem.⁴

Přestože stála Itálie po první světové válce na stranách vítězů, musela se po roce 1918 vyrovnávat s vyčerpáností, sociálními nepokoji, inflací a nezaměstnaností, které umocňovala rozčarovanosť politických kruhů z relativně malých územních zisků (Tridentsko, Terst, Jižní Tyrolsko a Istrie). Během Nittiho úřadování se v listopadu 1919 konaly první par-

² Giovanni SALE, *Popolari e destra cattolica al tempo di Benedetto XV 1919–1922*, Milano: Jaca Book, 2006, s. 61–78; Pietro SCOPPOLA, *La Chiesa e il fascismo: Documenti e interpretazioni*, Roma – Bari: Laterza, 1976, s. 31–32.

³ Antonio SCOTTÀ, *Papa Benedetto XV: La Chiesa, la grande guerra, la pace (1914–1922)*, Roma: Storia e Letteratura, 2009, s. 301–303, 317–319, 341–342; Giuseppe DE LUCA – Elvira CERRETTI, *Il cardinale Bonaventura Cerretti*, Roma: Storia e Letteratura, 1971, s. 207.

⁴ Peter R. D'AGOSTINO, *Rome in America: Transnational Catholic Ideology from the Risorgimento to Fascism*, University of North Carolina Press, 2004, s. 127.

lamentní volby, v nichž s převahou zvítězila Italská socialistická strana (*Partito Socialista Italiano*) se ziskem 32,28 % hlasů, na druhém místě skončila Italská lidová strana (*Partito Popolare Italiano*) s 20,53 % hlasy a na třetím společná kandidátní listina liberálů, demokratů a radikálů (*Liste concordate di liberali, democratici e radicali*) s 15,91 %.⁵ V čele nově založené Italské lidové strany stanul katolický kněz Luigi Sturzo (1871–1959), který usiloval o vytvoření na církvi nezávislé strany, zaměřené na rodinu a vzdělání, inspirované křesťanskými zásadami a náboženským duchem.⁶ Její volební zisk ve výši 20 % hlasů lze rozhodně považovat za značný úspěch Sturzovy křesťanské politiky.⁷

Pokud se diplomatická jednání mezi italským státem a katolickou církví v letech 1919–1921 zastavila, příčiny tkvěly jak v nestabilitě uvnitř vládního tábora, tak ve všeobecné krizi, s níž se musela Itálie bezprostředně po válce vypořádávat. Postoj italského krále k řešení římské otázky byl prozatím rovněž liknavý, neboť Viktor Emanuel III. nebyl nakloněný revizi území, které stát získal po svém sjednocení v 19. století na úkor bývalého Papežského státu. Jednání nepodporovalo prozatím ani italské veřejné mínění, antipatie vůči katolíkům chovali zejména republikáni, liberální demokraté a fašisté.⁸

Druhé parlamentní volby se uskutečnily v květnu 1921. Třebaže volby nepřinesly výraznější změny ve složení parlamentu, potvrzovaly trvale vzestupnou tendenci fašistického hnutí i štěpení levicového tábora. Na prvním místě znovu skončila Italská socialistická strana s 24,7 % hlasů, na druhém místě Italská lidová strana s 20,4 % a na třetím Národní blok s 19,7 % hlasů. Krátce před volbami zformovaná Komunistická strana Itálie získala pouhých 4,6 % hlasů.⁹ Strany Giolittiho Národního bloku, které umožnily kandidaturu i Mussoliniho fašistů, získaly v parla-

⁵ Marek Šmíd, „Benito Mussolini a italský fašismus. Proměna regionálního hnutí v celonárodní politickou stranu,“ *Dějiny a současnost* 38, č. 7 (2016): 46.

⁶ Alberto Mario BANTI, *Il senso del tempo. 1900-oggi*, Roma – Bari: Laterza, 2012, s. 216. K osobnosti L. Sturza podrobněji Eugenio GUCCIONE, *Luigi Sturzo*, Palermo: Flaccovio, 2010; Francesco MALGERI – Luigi MALGERI, *Luigi Sturzo nella storia d'Italia*, II, Roma: Storia e Letteratura, 1973; Salvo MILLESOLI, *Don Sturzo: La carità politica*, Milano: Paoline, 2002.

⁷ Gabriele PEDULLÀ, *Parole al potere: Discorsi politici italiani*, Milano: BUR Biblioteca Univ. Rizzoli, 2011, s. 304–317.

⁸ John POLLARD, *Il papa sconosciuto: Benedetto XV (1914–1922) e la ricerca della pace*, Milano: San Paolo Edizioni, 2001, s. 186.

⁹ Paolo POMBENI, *Storia dello Stato italiano*, Roma: Il Mulino, 1995, s. 104; Philip MORGAN, *Italian Fascism 1915–1945*, New York: St. Martin's Press, 2004, s. 57.

mentních volbách 105 křesel, z nichž zmínění fašisté obdrželi třetinu (35 mandátů). Parlamentní volby, jež z fašismu učinily masovou organizaci, se tak bezpochyby staly osobním triumfem Benita Mussoliniho,¹⁰ který od italských voličů získal téměř 200 tisíc hlasů; jeho volebním heslem se stal „boj proti proletářské revoluci“.¹¹ Novým předsedou vlády se dne 4. července 1921 stal Ivanoe Bonomi (1873–1951).

Ve dnech 7.–10. listopadu 1921 se v Římě konal třetí fašistický kongres. Dosavadní převážně severoitalské hnutí se přeměnilo v Národně fašistickou stranu (*Partito Nazionale Fascista*), jež byla řízena devatenáctičlenným výborem a jedenáctičlennou výkonnou radou v čele s B. Mussolinim, který již tehdy začal být oslovován jako „duce“.¹² Třebaže jejími principy byly řád, disciplína a hierarchie, její program byl navzdory jisté dynamice a iracionalizmu převážně pragmatický, oportunní a nedogmatický, aby mohl efektivně reagovat na případné změny v politickém prostředí poválečné Itálie.¹³ Jak sám prohlásil B. Mussolini: „Náš program je prostý: chceme vládnout Itálii.“¹⁴ Fašistický ekonomický program podporoval osmihodinovou pracovní dobu, omezení státních výdajů, zvýšení daní, zrušení většiny státních podpor a progresivní sociální zákonodárství.¹⁵

¹⁰ Literatura k osobnosti, životu a dílu Benita Mussoliniho je dnes značně rozsáhlá. Nejpočetnější je samozřejmě v italštině, kde její rozsah každoročně přibývá, již dnes dosahuje stovky titulů, z nichž nejvýznamnější je dílo Renza De Feliceho: Renzo DE FELICE, *Mussolini il fascista, I–II (1921–1929)*, Torino: Einaudi, 2005–2008; též, *Mussolini il Rivoluzionario (1883–1920)*, Torino: Einaudi, 2005; též, *Mussolini il duce, I–II (1929–1940)*, Torino: Einaudi, 2008; též, *Mussolini l'alleato, I–II (1940–1945)*, Torino: Einaudi, 2008. V angličtině např. Richard J. BOSWORTH, *Mussolini*, Oxford: Bloomsbury Academic, 2002; PAUL O'BRIEN, *Mussolini in the First World War: The Journalist, the Soldier, the Fascist*, Oxford – New York: Bloomsbury Academic, 2005; Robert MALLETT, *Mussolini and the Origins of the Second World War, 1933–1940*, New York: Palgrave Macmillan, 2003; Martin BLINKHORN, *Mussolini and Fascist Italy*, London: Taylor & Francis Ltd, 2001; Nicholas FARRELL, *Mussolini: A new life*, London: Phoenix, 2003.

¹¹ Stanley G. PAYNE, *A History of Fascism 1914–45*, Wisconsin: Univ of Wisconsin Press, 2003, s. 99; Robert O. PAXTON, *Anatomie fašismu*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007, s. 76.

¹² Emilio GENTILE, *The Struggle for Modernity: Nationalism, Futurism, and Fascism*, London: Greenwood Publishing Group, 2003, s. 89.

¹³ To souvisí rovněž se značnými interpretačními obtížemi italského fašismu. Renzo RE FELICE, *Le interpretazioni del fascismo*, Roma: Laterza, 2007.

¹⁴ Ernst NOLTE, *Fašismus ve své epoše*, Praha: Argo, 1998, s. 285.

¹⁵ PAYNE, *A History of Fascism 1914–45*, s. 102.

Pozvolné náznaky změn ve vzájemných diplomatických stycích přinesl rok 1922. V lednu zemřel papež Benedikt XV. a o necelý měsíc později nastoupil Pius XI. (1922–1939).¹⁶ Vláda poprvé od sjednocení Itálie vzdala zesnulému římskému pontifikovi hold a držela za něho smutek, což bylo značným příslibem do budoucna. Rovněž fašisté revidovali svoji strategii a změnili svůj postoj ke Svatému stolci – své ostré protikatolické výpady pragmaticky omezili, čímž se pokusili získat přízeň Svatého stolce a katolické hierarchie, jež nebyla v Itálii ve 20. letech zcela zanedbatelným faktorem.¹⁷ Poté co v únoru 1922 padla Bonomiho vláda, novým předsedou vlády se stal umírněný politik a právník z Piemontu Luigi Facta (1861–1930), který zformoval další středopravicovou koalici; dne 18. března vyslovila jeho vládě poslanecká sněmovna včetně fašistických poslanců důvěru. Většinovou podporu však vláda ztratila již v červenci 1922, což bezpochyby omezovalo její manévrovací prostor. Druhá Factova vláda následně zasedala od 1. srpna do 31. října 1922. L. Facta dokonce nabídl B. Mussolinimu ministerské křeslo, aby účasti fašistických elit na vládě oslabil stranický radikalismus, ale vůdce fašistů – vědom si své ceny i ambicí – odmítl.¹⁸

2. PŘEKÁŽKY V DIPLOMATICKÝCH JEDNÁNÍCH

Po tzv. pochodu na Řím v říjnu 1922 se téměř čtyřicetiletý B. Mussolini stal předsedou italské vlády; ve svých rukou během krátké doby soustředil otěže předsednictví fašistické strany, post předsedy vlády, mini-

¹⁶ Literatura k životu a dílu obou pontifiků je dnes značně rozsáhlá, proto uvádíme jen nejvýznamnější tituly: John F. POLLARD, *Il papa sconosciuto: Benedetto XV (1914–1922) e la ricerca della pace*, Milano: San Paolo Edizioni, 2001; Antonio SCOTTÀ, *Papa Benedetto XV: La Chiesa, la grande guerra, la pace (1914–1922)*, Roma: Storia e Letteratura, 2009; Marco DOLDI, *Benedetto XV: Un papa da conoscere e da amare*, Casale Monferrato: Portalupi, 2004; Umberto DELL'ORTO, *Pio XI. Un papa interessante*, Milano: San Paolo Edizioni, 2008; Emma FATTORINI, *Pius XI, Hitler e Mussolini 1936–1939: La solitudine di un papa*, Torino: Einaudi, 2007; Emilio GENTILE, *Contro Cesare: Cristianesimo e totalitarismo nell'epoca dei fascismi*, Milano: Feltrinelli, 2010; Yves CHIRON, *Pio XI. Il papa dei patti lateranensi e dell'opposizione ai totalitarismi*, Milano: San Paolo Edizioni, 2006. K osobnostem zmíněných papežů rovněž v českém kontextu: Jaroslav ŠEBEK, *Papežové moderního věku*, Řitka: ČAS, 2015.

¹⁷ PAXTON, *Anatomie fašismu*, s. 75.

¹⁸ Guido ZAGHENI, *La croce e il fascio: I cattolici italiani e la dittatura*, Milano: San Paolo Edizioni, 2006, s. 25.

stra zahraničí a vnitra. V nové koaliční pravicové vládě převzali fašisté funkce premiéra, ministra zahraničí a vnitra (Benito Mussolini), ministra spravedlnosti (Aldo Oviglio), ministra financí (Alberto De Stefani) a ministra pro osvobozená území (Giovanni Giurati), celkem tedy pět ministerstev, ostatní ministerstva obsadili nacionalisté, lidovci, liberálové a konzervativci. Navenek se vláda prezentovala jako liberální formace, připravená pokračovat v demokratizaci společnosti. V prosinci vytvořil B. Mussolini tzv. Velkou fašistickou radu, orgán vůdčích fašistických funkcionářů, který propojoval italský stát a fašistickou stranu, a stal se jejím prezidentem.¹⁹

Svatý stolec vnímal fašisty do jisté míry jako nutnost k nastolení pořádku a autority v Itálii. V postojích k nim převažovala nejen důvěra a naděje v christianizaci fašistického hnutí, ale rovněž víra v brzké vyřešení římské otázky. Papežův výrok – „Mussolini je obdivuhodný muž. Patří mu budoucnost.“²⁰ – je proto nezbytné posuzovat v tomto kontextu.²¹

Po říjnu 1922 zesílily útoky fašistů proti socialistům, komunistům i lidovcům. Po silném tlaku ze strany pravicových sil i v důsledku nových poměrů došlo k rozdělení Italské lidové strany na stranickém sjezdu v Turíně v dubnu 1923 na dvě formace. První, pravicová frakce s novým stranickým názvem Národní unie prosazovala spolupráci s fašisty, čímž postupně opouštěla původní křesťanské ideály; navzdory tomu nacházela podporu především ze strany fašistického tisku i katolické církve. Druhá, levicová frakce nadále odmítala jakoukoliv spolupráci s fašistickým režimem – její předseda L. Sturzo jej a jeho násilné praktiky zastrašování na kongresu v Turíně tvrdě odsoudil.²² Na základě jeho naléhání podali následně lidovečtí ministři demisi a strana přešla do opozice.

Během následných stranických čistek v první polovině roku 1923 zažíval L. Sturzo neustálý tlak ze strany Svatého stolce a fašistů za silné podpory novin, aby na post předsedy strany rezignoval. L. Sturzo se tak z pohledu projednávání římské otázky jevil pro obě strany jako překážka ve sbližení Svatého stolce a Itálie.²³ Silnému tlaku ze strany katolických

¹⁹ Šmíd, „Benito Mussolini a italský fašismus,“ s. 47.

²⁰ Anton SZANYA, *Úloha katolické církve v epoše fašismu*, Praha: Eko-konzult, 1996, s. 35.

²¹ Giovanni SALE, *Fascismo e Vaticano prima della conciliazione*, Milano: Jaca Book, 2007, s. 9.

²² ZAGHENI, *La croce e il fascio*, s. 32.

²³ Tato pnutí reflektoval rovněž rakouský vyslanec u Svatého stolce Ludwig von Pastor. Ve svém listu do Vídně uvedl: „Opozici Italské lidové strany nese B. Mussolini značně nelibě.“ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Archiv der Republik, fond Gesandtschafts-

kruhů nakonec podlehl a své funkce se dne 10. července 1923 vzdal. Většina členů strany nicméně úzkou spoluprací s fašisty odmítala, čímž se postupně odcizovala vatikánským církevním kruhům, které – v naději ve vyřešení římské otázky – spoluprací s fašistickým režimem nyní podporovaly.²⁴ V květnu 1924 se novým předsedou Italské lidové strany stal výrazný odpůrce fašistů Alcide de Gasperi (1881–1954), který stál v jejím čele až do roku 1926.²⁵ Její vliv v italské společnosti však postupně slábl.

Novou platformou vatikánské politiky se v době Piova pontifikátu stala tzv. Katolická akce. Přestože spadají její počátky do poloviny 19. století, první oficiální potvrzení její činnosti zaznamenáváme až v roce 1905. Členové hnutí se zavazovali ke čtyřem povinnostem: k poslušnosti papeži, studiu náboženství, životu podle křesťanských zásad a spolupráci s charitou. Již po první světové válce sdružovala Katolická akce laiky i církevní hodnostáře, avšak organizace se na sklonku pontifikátu Benedikta XV. ocitla v krizi. Ovoce přinesly teprve zásadní reformy Pia XI., které změnily její vedení i organizaci. Papež se tak stal nejvyšší autoritou hnutí, přičemž centralizoval jeho vedení a zavedl princip hierarchie inspirovaný strukturou katolické církve. Třebaže se Katolická akce měla stát autonomní a nepolitickou aktivitou a nástrojem k přiblížení se moderní sekulární společnosti, fašistický stát ji považoval za exponentku vatikánských snah a jistou konkurentku svých představ o budování nové italské společnosti na totalitním základě. Proto docházelo k celé řadě slovních či fyzických útoků na její církevní představitele, věřící, mládež, byla inzultována procesí, narušovány bohoslužby, zastrasováni

---

archiv Rom-Vatikan, Politische Berichte, 1923, Pastor 28. 6. 1923. Dokumenty vatikánského archivu dnes poukazují spíše na skutečnost, že byl L. Sturzo výměnou za rezignaci na post předsedy lidovců Svatým stolcem finančně kompenzován. Údajně se hovoří o částce 350 tisíc lir. Archivio Storico. Sezione per i rapporti con gli stati (Segreteria di Stato), Affari Ecclesiastici Straordinari (dále jen A.A. EE. SS.), Italia, IV periodo, fascicolo 23, f. 89, resp. fascicolo 28, f. 33 Il Corriere degli Italiani 24. 3. 1926.

²⁴ A.A. EE. SS., Italia, IV periodo, fascicolo 50, f. 5, Gasparri Tacchi-Venturimu červen 1923; Giacomo MARTINA, *Storia della Chiesa: Da Lutero ai nostri giorni*, IV, Brescia: Morcelliana, 2008, 158–159; Renzo DE FELICE, *Breve storia del fascismo*, Milano: Mondadori, 2000, s. 23.

²⁵ Taktéž A. de Gasperi musel od poloviny 20. let čelit rostoucímu tlaku ze strany fašistické strany; v listopadu 1926 byl dokonce unesen, avšak krátce poté propuštěn. A.A. EE. SS., Italia, IV periodo, fascicolo 48, ff. 8–9, obyvatelé Tridentstva Pioví XI. 16. 4. 1927.

kněží, zejména v provinciích; sám B. Mussolini se však od těchto projevů násilí distancoval.²⁶

Předseda italské vlády B. Mussolini se v této chvíli ukázal jako pragmatik, který má pro stabilizaci vnitroitalských poměrů zájem především na dobrých vztazích s katolickou církví. Tato tzv. politika natažené ruky se otevřeně projevila v červnu 1921, kdy vůdce fašistů vystoupil v poslanecké sněmovně a prohlásil, že latinská a imperiální tradice Říma vychází z katolického náboženství a musí jím být znovu reprezentována. Aktivní spolupráce mezi fašizmem a církví byla proto podle B. Mussoliniho nevyhnutelná.²⁷ Přihlášení se k duchovním hodnotám katolické církve mělo B. Mussolinimu zajistit rovněž podporu ze strany katolických věřících, kteří dosud chovali k fašizmu neutrální či odmítavý postoj. B. Mussolini totiž postřehl a ocenil pozitivní vliv katolické církve na rodinu, manželství a stabilitu ve státě, jež dokázal jako tradičně italské hodnoty účinně navenek manifestovat. Odluka církve od státu byla z tohoto důvodu v italském kontextu zcela nemyslitelná.

V listopadu 1922 B. Mussolini prohlásil:

Můj duch je hluboce náboženský. Náboženství je základní síla, která musí být respektována a bráněna. Jsem naprosto proti antiklerikálům a ateistům, kteří reprezentují starou hru. Potvrzuji, že katolictví je velká duchovní a morální moc a věřím, že vztahy mezi italským státem a Vatikánem budou od dnešního dne velmi přátelské.²⁸

Obě strany, představitelé fašistického státu i římské kurie, se současně shodly, že je potřeba účinně čelit zejména levicovému nebezpečí v podobě socialismu a komunizmu. Aby prokázal upřímnost svých slov, nechal B. Mussolini v prosinci 1922 přesunout knihovnu rodu Chigi do Vatikánu, poskytl církvi 3 miliony liber na obnovu válkou poničených kostelů a vrátil kříže, symboly katolicizmu, na veřejná místa (knihovny, školy, soudy, úřady atd.).²⁹

²⁶ *L'Osservatore Romano*, 3. 8. 1923; Alberto GUASCO, *Cattolici e fascisti: La Santa Sede e la politica italiana all'alba del regime (1919–1925)*, Bologna: Il Mulino, 2013, s. 195, 220.

²⁷ SCOPPOLA, *La Chiesa e il fascismo*, s. 53.

²⁸ GUASCO, *Cattolici e fascisti*, s. 165.

²⁹ Tamtéž, s. 166.

3. OTEVŘENÍ JEDNÁNÍ S FAŠISTICKOU VLÁDOU

První kontakty mezi fašistickou vládou a katolickou církví byly navázány v prosinci 1922, kdy se vysoký úředník ministerstva spravedlnosti Fulvio Milani (1885–1945) tajně sešel s církevním hodnostářem Giovannim Genocchim (1860–1926), aby spolu diskutovali představy obou stran pro další rokování.³⁰ S ohledem na úspěch těchto jednání došlo v lednu následujícího roku k tajnému setkání mezi předsedou italské vlády B. Mussolinim a kardinálem státním sekretářem P. Gasparrim v centru Říma v paláci Guglielmi senátora hraběte Carla Santucciho (1869–1929),³¹ ostatně blízkého přítele kardinála P. Gasparriho i důvěrníka fašistické strany, aby společně jednali o vyřešení římské otázky. Samotná schůzka sice nepřinesla žádné konkrétní řešení, podmínky pro vyřešení koše zásadních otázek v čele s otázkou školské reformy i vlivu svobodných zednářů nicméně nebyly ještě zralé, byla však důležitým začátkem vzájemného „porozumění“ i ochotou jednat do budoucna.³²

Ve snaze uchovat následná jednání v tajnosti a neskandalizovat kardinála státního sekretáře P. Gasparriho dříve, než bude čehokoliv při jednání s novým fašistickým režimem dosaženo, byl dalším jednáním od února 1923 pověřen jezuita Pietro Tacchi Venturi (1861–1956).³³ Volba tohoto významného jezuity, spisovatele a církevního historika nebyla samozřejmě dílem náhody, otec Pietro byl osobním zpovědníkem duceho a jeho poradcem v náboženských záležitostech. Na přání Svatého stolce se rovněž angažoval v politice – společně s P. Gasparrim vyvíjel tlak na L. Sturza, aby se vzdal funkce předsedy Italské lidové strany.³⁴

Zatímco B. Mussolini dokázal udržet – s ohledem na význam narovnání vztahů s představiteli katolické církve – pořádek v hlavním městě, mimo Řím a na venkově docházelo k četným útokům na kněze. Nejznámější obětí těchto brutalit se stal bývalý vojenský kaplan Giovanni Min-

³⁰ Tamtéž, s. 168.

³¹ SALE, *Fascismo e Vaticano prima della conciliazione*, s. 48–55.

³² GUASCO, *Cattolici e fascisti*, s. 173. Pro vztah Svatého stolce ke svobodnému zednářství podrobněji: Giovanni VIAN, „La Santa Sede e la massoneria durante il pontificato di Pio XI,” in *Chiesa cattolica e minoranze in Italia nella prima metà del Novecento*, ed. Raffaella Perin, Roma: I libri di Viella, 2011, s. 105–132.

³³ *I Documenti Diplomatici Italiani*, I (1922–1923), dokument č. 493, Venturi Mussolinimu 11. 2. 1923, Roma 1953, s. 349; Indro MONTANELLI – Mario CERVI, *Storia d'Italia 1919–1936*, VII, Milano: BUR Biblioteca Univ. Rizzoli, 2006, s. 142.

³⁴ AA. EE. SS., *Italia*, IV periodo, fascicolo 50.

zoni, který byl zavražděn v srpnu 1923 v Argentě.³⁵ Dokumenty Tajného vatikánského archivu v Římě uchovávají četné dopisy od biskupů a kněží z celé Itálie, v nichž si stěžovali na násilí fašistů v provinciích. P. Gasparri proto žádal duceho, aby vláda převzala odpovědnost a exemplárně potrestala alespoň dva případy brutálních útoků, aby se násilí již neopakovalo. Situace B. Mussoliniho se tak mimořádně zkomplikovala – musel uhájit své pozice jak uvnitř strany, tak před církví, aniž by proti sobě postavil významné fašisty a církevní hodnostáře, s nimiž se snažil navázat užší kontakty.³⁶

Během let 1923–1924 se fašistické vládě podařilo prosadit dvě důležité reformy – školskou a volební. Školská reforma (tzv. reforma Gentile podle ministra školství G. Gentileho), prosazovaná hlavně církví, vstoupila v platnost v září 1923. Jejím hlavním cílem bylo zavedení povinné výuky náboženství na základních školách a výchova uvědomělých Italů, kteří budou hrdí na svou zemi a svůj původ. Výuka náboženství nadále vycházela z Katechizmu katolické církve z roku 1917.³⁷ Další částí školské reformy bylo zavedení státní kontroly nad všemi vzdělávacími institucemi.³⁸ Druhá, volební reforma (tzv. reforma Acerbo podle fašistického poslance G. Acerba), přinášela reformu volebního systému do parlamentu podle fašistických představ – vítěz voleb měl získat dvě třetiny křesel ve vládě. V poslanecké sněmovně byl návrh schválen dne 21. července 1923 poměrem 223 hlasů pro a 123 proti, v senátu pak dne 14. listopadu poměrem 165 hlasů pro a 41 proti.³⁹ Není pochyb, že členové obou komor byli před hlasováním zastrašováni a vyhrožováno bylo zvláště členům opoziční Italské lidové strany.

³⁵ ZAGHENI, *La croce e il fascio*, s. 38. K násilí vůči katolíkům na severu Itálie podrobněji: A.A. EE. SS., Italia, IV periodo, fascicolo 46, f. 5, Maffi Gasparrimu 18. 7. 1923; *L'Osservatore Romano*, 20. 7. 1923.

³⁶ Francesco MARGIOTTA BROGLIO, „Italia e Santa Sede. Dalla grande guerra alla conciliazione,“ *Archives de sociologie des religions* 25, č. 1 (1968): 441–443.

³⁷ *L'Osservatore Romano*, 16. 2. 1923.

³⁸ Giovanni GENTILE, *Che cos'è il fascismo: Discorsi e polemiche*, Firenze: De Alberti, 1924, s. 163.

³⁹ ZAGHENI, *La croce e il fascio*, s. 51.

4. NA CESTĚ K MUSSOLINIHO DIKTATUŘE

Dne 6. dubna 1924 se konaly nové parlamentní volby podle reformy Acerbo. Svatý stolec vyzval před jejich konáním všechny církevní hodnostáře, aby zůstali v předvolebních kampaních neutrální a distancovali se od jakéhokoliv boje mezi kandidujícími stranami.⁴⁰ Naopak předvolební kampaň fašistické strany se nesla v duchu zastrašování a násilí, hlavně v provinčních oblastech, i když B. Mussolini sliboval klid. Sám se totiž již předem cítil jako vítěz voleb, takže v tomto duchu koncipoval i své předvolební projevy, z nichž vyzařovalo jeho sebevědomí. Volby ostatně dopadly podle Mussoliniho očekávání – Italská fašistická strana obdržela 65 % hlasů, čímž získala i rozhodnou většinu ve vládě.⁴¹ Velká průmyslová centra severu volila naopak socialisty, komunisty či lidovce.⁴²

Nový volební systém, který na jedné straně favorizoval fašisty a na druhé diskriminoval menší politické strany, otevřeně kritizoval bývalý předseda Italské lidové strany L. Sturzo. Po vlně zastrašování a šikanování ze strany fašistického režimu, opuštěn někdejšími církevními představiteli Svatého stolce, odcestoval v říjnu 1925 z Itálie a odešel do exilu ve Velké Británii, Francii a následně Spojených státech amerických. Italská lidová strana byla v roce 1926 rozpuštěna.⁴³

Bezprostředně po volbách došlo k zavedení cenzury tisku. Novináři okamžitě pochopili, že jakákoliv kritika režimu nebo duceho se jim nevyplatí a uchýlili se ve většině případů k autocenzuře.⁴⁴ Represálie ze strany radikálních fašistů zaměřené vůči příslušníkům katolické církve pokračovaly. Kardinál státní sekretář Svatého stolce P. Gasparri prohlásil: „Toto povolební násilí je prováděno způsobem tak jemným a delikátním, že si to víc neumíme představit.“⁴⁵ Ne všichni církevní představitelé

⁴⁰ SALE, *Fascismo e Vaticano prima della conciliazione*, s. 121–122. Dne 23. září 1924 zaslal kardinál státní sekretář P. Gasparri italskému kléru dopis k aktuální politické situaci: „Není možné, aby byl kněz, jehož misí je božské poslání, univerzální mise zbožnosti a mír, působil v jakékoliv politické straně. Jeho účast na politických bojích v sobě totiž zahrnuje riziko, a to jak pro jeho osobu, tak pro církev.“ AA. EE. SS., Italia, IV periodo, fascicolo 35, f. 119, strojopis *Chiesa e fascismo*.

⁴¹ BANTI, *Il senso del tempo. 1900-oggi*, s. 229.

⁴² ZAGHENI, *La croce e il fascio*, s. 41, 46.

⁴³ DE FELICE, *Breve storia del fascismo*, s. 54–55.

⁴⁴ SALE, *Fascismo e Vaticano prima della conciliazione*, s. 11.

⁴⁵ GUASCO, *Cattolici e fascisti*, s. 249.

sdíleli Gasparriho obavy, např. arcibiskup v Urbinu dokonce sloužil mši *Te Deum* na počest fašistického vítězství.

Tím, kdo nejvýrazněji pozvedal svůj hlas proti fašistickým praktikám, byl ovšem socialistický poslanec Giacomo Matteotti (1885–1924), který byl od prvních let po uchopení moci B. Mussolinim vystavován stálým represím, které ho však neodradily od další kritiky režimu. V roce 1922 opustil řady Italské socialistické strany a založil novou Socialistickou unitární stranu. V květnu 1924, měsíc po parlamentních volbách, vystoupil v parlamentu, kde mimo jiné prohlásil:

Podle nás jsou volby v podstatě neplatné. Volby neměly odpovídající hodnotu, protože vláda, která z nich vzešla, nerespektovala volební odpověď Italů, ale vzala si moc silou. Žádný italský volič se necítil svobodný k rozhodnutí ze své vlastní vůle, protože věděl, že když se odváží volit jinou než většinovou stranu, jeho hlas bude stejně anulován.⁴⁶

G. Matteotti hovořil rovněž o nedodržování svobody slova, což doložil na příkladu předvolební kampaně v Janově, kde jednotky fašistů surově zbily socialistické účastníky shromáždění.⁴⁷ Ostrou řeč, kterou si G. Matteotti následně proti B. Mussolinimu připravoval, již dokončit nestihl; dne 10. června 1924 odpoledne byl unesen a za Římem zavražděn; Mussoliniho podíl na jeho zavraždění je dodnes předmětem diskuzí mezi italskými historiky.⁴⁸

Dne 27. června 1924 se opoziční poslanci – zejména členové Matteottiho Socialistické unitární strany kolem Filippa Turatiho – rozhodli protestovat proti praktikám v parlamentu a odmítli vstoupit do poslanecké sněmovny, dokud nebude zrušena tzv. Dobrovolná milice pro národní bezpečnost a obnovena moc zákona. Požadovali též vypsání nových voleb, které měly být organizovány podle starého systému platného před Acerbovou reformou. Tento protest vstoupil do historiografie jako tzv. aventinský rozkol.⁴⁹ Únos a vražda socialistického vůdce G. Matteottiho vyvolaly na celém Apeninském poloostrově vlnu nevole a kritiky režimu. Když neznámý komunista v touze po pomstě zavraždil dne 12. září v centru Říma vlivného člena fašistické strany Armandu Casaliniho

⁴⁶ PEDULLÀ, *Parole al potere: Discorsi politici italiani*, s. 324.

⁴⁷ Tamtéž, s. 325–338.

⁴⁸ *L'Osservatore Romano*, 13. 6. 1924; DE FELICE, *Mussolini il fascista*, I (1921–1925), s. 619, 622.

⁴⁹ AGHENI, *La croce e il fascio*, s. 53.

(1883–1924), Mussoliniho spolustraníci zareagovali násilím se stejným odhodláním.⁵⁰ V kritické chvíli, kdy se režim znovu otřásal v základech a hrozil jeho pád, se proti aventinskému rozkolu postavilo mnoho významných představitelů a politiků B. Mussoliniho podpořili. Vyčerpaná opozice a unavená veřejnost tak v podstatě svoji pasivitou přispěly k etablování fašistického režimu i k přechodu k autoritativnímu způsobu vládnutí v Itálii.⁵¹

Navzdory zmíněným politickým krizím podporovala katolická církev B. Mussoliniho i v druhé polovině roku 1924.⁵² Sama dokonce přispěla ke zmírnění kampaně namířené proti vládě, kterou v tisku propagovala opozice. Ke kauze G. Matteottiho se stavěla s opatrností, nechtěla se angažovat v politických záležitostech. Fašistický autoritativní režim představoval pro Svatý stolec menší zlo než jakákoliv jiná politická strana, zvláště socialistická.⁵³ Kardinál státní sekretář P. Gasparri oceňoval především úsilí fašistů nastolit v zemi stabilitu, řád a mír. Katolická církev se totiž obávala, že by pádem Mussoliniho vlády nastal v zemi chaos, možná dokonce i občanská válka, která by zřejmě přivedla k moci ateistické socialisty. Svatý stolec rovněž odmítal případnou koalici mezi lidovci a socialisty, třebaže se o ní hodně jako o alternativě k fašismu uvažovalo. Pius XI. však nejen spolupráci odsuzoval, ale rovněž odmítal vměšování se do politiky kněžími; alternativou podle vatikánských představ měla být Katolická akce.⁵⁴ Od konce roku 1924 se církev přestávala vměšovat do politického dění a usilovala – s ohledem na vyhlášení Svatého roku 1925 – o uklidnění poměrů v zemi.⁵⁵ Pokud byla ochotna „umlčet“ aktivity Italské lidové strany, v podpoře Katolické akce rozhodně neochabovala.

V lednu 1925 předstoupil B. Mussolini před italský parlament a v emotivním projevu k poslancům na sebe vzal politickou odpovědnost za vraždu socialisty G. Matteottiho. Současně vyzval opoziční po-

⁵⁰ SALE, *Fascismo e Vaticano prima della conciliazione*, s. 193.

⁵¹ Tamtéž, s. 157.

⁵² Pro celý kontext diplomatických jednání je jistě zajímavým detailem, že v září 1924 absolvovaly první svaté přijímání spojené se svátostí bířmování Mussoliniho děti – dvanáctiletý Edda, osmiletý Vittorio a šestiletý Bruno. AA. EE. SS., Italia, IV periodo, fascicolo 62, ff. 17–18, Vannutelli Gasparrimu 9. 9. 1924.

⁵³ AA. EE. SS., Italia, IV periodo, fascicolo 24, ff. 39–42, bez podpisu 16. 9. 1924.

⁵⁴ *L'Osservatore Romano*, 12. 9. 1924.

⁵⁵ *I Documenti Diplomatici Italiani*, III (1924–1925), dokument č. 551, Avezzana Mussolini-mu 25. 10. 1924, Roma 1962, s. 329.

slance, aby ho z vraždy obvinili, avšak nikdo tak neučinil. Opoziční poslanci vkládali své poslední naděje do krále, který jediný mohl situaci zvrátit a odstranit fašisty z vlády. Své stanovisko vyjádřil Viktor Emanuel III. dne 7. ledna 1925, kdy se zcela distancoval od politiky, čímž fakticky umožnil pokračování Mussoliniho autoritativního režimu.⁵⁶ Následně předseda vlády vyloučil ze sněmovny všechny aventinské poslance, zpřisnil cenzuru, zakázal protirežimní noviny a tisk podřídil státu. Do městských samospráv na celém poloostrově dosadil fašistické starosty a prefekty a dal jim volnou ruku k obnovení disciplíny a řádu na Apeninském poloostrově. Rozpustil všechny nefašistické organizace, neboť podle jeho představ ohrožovaly jednotu státu.⁵⁷ Důsledkem těchto represí byl odchod mnohých komunistů, socialistů i lidovců do exilu, ti, kteří tak neučinili, byli vystaveni pronásledování, věznění či fyzické likvidaci. V roce 1926 byl např. uvězněn komunistický politik Antonio Gramsci (1891–1937) a umučen liberální politik Giovanni Amendola (1882–1926).⁵⁸

Nástup tvrdého kurzu odráželo jmenování loajálního radikála Roberta Farinacciho (1892–1945) tajemníkem fašistické strany v únoru 1925. R. Farinacci se neváhal uchýlit k násilí ve vztahu ke svým politickým nepřátelům, zejména vůči socialistům a lidovcům. Tato silná vlna rovněž zasáhla Katolickou akci.⁵⁹ Na neřízené násilí po celé zemi zareagovala církev prostřednictvím jezuity P. Tacchi Venturiho, který informoval kardinála státního sekretáře P. Gasparriho. B. Mussolini poté nařídil R. Farinaccimu, aby okamžitě zastavil útoky na katolické organizace a uklidnil atmosféru v zemi.⁶⁰ Násilí se ovšem nevyhýbalo ani mládežnickým organizacím. Například katolicky orientovaní skauti, kteří působili pod záštitou Katolické akce, byli pod neustálým tlakem ze strany fašistů a jejich byrokracie. Fašistický režim totiž upřednostňoval ty organizace, které se podřídily státní moci a bezvýhradně ji respektovaly, např. *Balilla*. Tato polovojenská státní organizace vznikla vyhláškou ze dne 3. dubna 1926 a sloužila k formování italské mládeže. Jejími členy se povinně stávaly děti ve věku 8–14 let, od roku 1927 prakticky

⁵⁶ DE FELICE, *Mussolini il fascista, II (1925–1929)*, s. 12.

⁵⁷ EVA PAOLA AMENDOLA, *La nascita del fascismo. 1919–1925*, Roma: Editori Riuniti, 1998, s. 189.

⁵⁸ BANTI, *Il senso del tempo. 1900–oggi*, s. 231.

⁵⁹ *L'Osservatore Romano*, 29. 4. 1925.

⁶⁰ SALE, *Fascismo e Vaticano prima della conciliazione*, s. 217.

veškerá mládež.⁶¹ V letech 1925–1926 vydal fašistický režim sérii zákonů, které upevňovaly pozici fašistické strany ve vládě. Mezi ně patřil například i monopol fašistických odborů a dohoda s průmyslníky na vzájemné spolupráci, což prakticky vylučovalo možnosti stávek.⁶² V téže době došlo rovněž k rozšíření pravomocí B. Mussoliniho.

5. OBNOVENÍ DIPLOMATICKÝCH JEDNÁNÍ

Co se týká diplomatických jednání mezi Svatým stolcem a Itálií, v lednu 1925 došlo k ustavení jedenáctičlenné smíšené komise, jejíž součástí bylo osm laiků a tři kněží z velkých římských bazilik. Jejím předsedou se stal někdejší lidovec Paolo Mattei Gentili (1874–1935), podsekretář ministerstva spravedlnosti, který vedl jednání parlamentní komise pro reformu církevního zákonodárství od února do prosince 1925.⁶³ Jednání byla poměrně náročná, protože komise často narážela na rozpory mezi církevním a státním právem. Výsledkem byl kompromis v podobě dvou návrhů. První se týkal reformy církevní legislativy a druhý finančního zajištění kléru ve stáří, resp. invaliditě, kompenzovaného ze zvláštního fondu. Návrhy byly předloženy papeži ke schválení na konci ledna následujícího roku.

Piús XI. však odmítl jakoukoliv jednostrannou regulaci katolické církve ze strany státu, jež byla součástí návrhu reformy. Nečekané odmítnutí návrhů papežem, který dříve reformu podporoval, mělo za následek hluboký rozkol mezi církví a státem. Papež se pravděpodobně domníval, že církvi více prospějí tajná jednání se státem, kde budou mít obě strany otevřenější manévrovací pole.⁶⁴ V listu kardinálu státnímu sekretáři P. Gasparri kritizoval Pius XI. v únoru 1926 nepoměr členů komise (8 : 3) a absenci zmínek o vyřešení římské otázky i otázek týkajících se náboženského vzdělávání mládeže.⁶⁵ B. Mussolini proto návrh reformy stáhl, aniž by jej představil poslanecké sněmovně, jak sám původně zamýšlel.⁶⁶

⁶¹ DE FELICE, *Mussolini il fascista, II (1925–1929)*, s. 399.

⁶² Giuliano PROCACCI, *Dějiny Itálie*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997, s. 341.

⁶³ *L'Osservatore Romano*, 27. 2. 1925; MARGIOTTA BROGLIO, „Italia e Santa Sede,” s. 135.

⁶⁴ *L'Osservatore Romano*, 12. 1. 1926.

⁶⁵ SCOPPOLA, *La Chiesa e il fascismo*, s. 118.

⁶⁶ SALE, *Fascismo e Vaticano prima della conciliazione*, s. 293, 296.

V téže době finalizovala italská vláda tzv. zákon o zárukách, který se mimo jiné týkal i katolické církve. Tento zákon připravoval právník C. Santucci v první polovině roku 1925. Svůj návrh přednesl svému příteli kardinálu státnímu sekretáři P. Gasparrimu, který s ním vyjádřil spokojenost; kladně jej rovněž hodnotila i italská vláda. Santucciho texty měly v podstatě doplnit návrhy reformy církevní legislativy, které odmítl papež Pius XI.⁶⁷ Mussoliniho vleklá nemoc na počátku roku 1926 však další jednání oddálila, jeho zástupce R. Farinacci na jejich obnovení rozhodně nenaléhal. Další série tajných rokůvání proběhla v květnu v režii P. Tacchi Venturiho, který opakovaně naléhal na fašistické představitele za zmírnění násilí; násilí se naopak spíše stupňovalo, avšak obě strany potřebovaly čas k přehodnocení přístupů i zhodnocení svých priorit.⁶⁸

V únoru 1926 prezentoval své představy o narovnání vztahů B. Mussolini, který byl nyní ochoten přiznat církvi majetek Apoštolského paláce a poskytnout jí exteritoriální území pro vytvoření nezávislého státu, který by později uznaly i jiné země.⁶⁹ K dalšímu kolu rokůvání došlo teprve ve druhé polovině roku 1926, kdy proběhla personální změna na postu sekretáře fašistické strany. Dosavadního radikála R. Farinacciho nahradil B. Mussolini méně konfliktním Augustem Turatim (1888–1955), který byl vyřešení římské otázky nakloněn více než jeho předchůdce. Dne 6. srpna se sešel zástupce katolické církve děkan advokátů Svaté rotý a papežův právní poradce Francesco Pacelli (1874–1935), mimochodem starší bratr budoucího kardinála státního sekretáře E. Pacelliho a pozdějšího papeže Pia XII., s vysokým úředníkem ministerstva spravedlnosti Domenicem Baronem (1879–1929), který se zabýval církevními otázkami rovněž v minulosti. Tato tajná schůzka je považována za začátek jednání o vyřešení římské otázky a vyrovnání vztahů mezi církví a státem.⁷⁰ Další kolo jednání proběhlo v říjnu téhož roku. V závěru roku 1926 informoval B. Mussolini o probíhajících diplomatických jednáních se Svatým stolcem italského krále Viktora Emanuela III., který byl znám svým proticírkevním postojem; podle představ obou stran měl být proto co nejdříve stranou projednáváných otázek.⁷¹

⁶⁷ SCOPPOLA, *La Chiesa e il fascismo*, s. 105.

⁶⁸ DE FELICE, *Mussolini il fascista*, II (1925–1929), s. 113.

⁶⁹ SALE, *Fascismo e Vaticano prima della conciliazione*, s. 307.

⁷⁰ Benito MUSSOLINI, *Řeči o Italii a fašismu*, Praha: PLAMJA, 1935, s. 138.

⁷¹ *I Documenti Diplomatici Italiani*, IV (1925–1927), dokument č. 564, Mussolini Gasparimu 31. 12. 1926, Roma 1962, s. 443; DE FELICE, *Mussolini il fascista*, II (1925–1929), s. 390–393.

Naklonění jednání s katolickou církví nebyli ani mnozí fašisté, kteří v něm spatřovali rozpor se stranickým programem. Nejvýrazněji se proti rokování stavěli ideolog režimu filozof Giovanni Gentile (1875–1944) a duceho bratr novinář Arnaldo Mussolini (1885–1931), jejichž proticírkevní útoky na stránkách deníků *Il Corriere della sera* a *Il popolo d'Italia* ze září 1927 jednání na delší dobu skutečně zastavily.⁷² Pius XI. byl však v jednáních s vládou nekompromisní. Pokud fašistický režim vystupoval proti vůli Svatého stolce, papež trval na zastavení schůzek, dokud nedojde k napravení věci. I přes překážky, které s sebou přineslo zhoršení vnitropolitické situace po atentátu na B. Mussoliniho v Bologni v říjnu 1926, přineslo podzimní jednání první předběžné návrhy smlouvy o vytvoření nového Papežského státu. V únoru následujícího roku předložil sekretář Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti kardinál Francesco Borgongini-Duca (1884–1954) jejich podobu v základním znění společné komisi.⁷³

6. JEDNÁNÍ V OHROŽENÍ

Další přerušení kontaktů způsobilo nařízení B. Mussoliniho z počátku roku 1927, které zakazovalo italské mládeži vstup do jiných spolků než do *Balilly*. Zmíněné opatření se citelně dotklo katolické církve, která jím ztrácela podíl na formaci mladé italské generace. Papež, který je odmítl, proto nekompromisně trval na skutečnosti, aby bylo vzdělávání z části řízeno církví, čemuž se B. Mussolini nakonec neochotně podřídil. Kontakty byly opětovně obnoveny v průběhu února 1927 a na začátku následujícího měsíce představili D. Barone a F. Pacelli návrh konkordátu. Nové neshody mezi italskou stranou a Svatým stolicí přerušily další práci na smlouvách, která tak stagnovala až do konce roku 1927.⁷⁴ Když bylo stejné nařízení o mládežnických organizacích vydáno opět v dubnu 1928, papež protestoval a navzdory dlouholetým jednáním přerušil kontakty s fašistickým státem. Třebaže se zdálo, že jsou představy

⁷² John POLLARD, *The Vatican and Italian fascism, 1929–32. A study in conflict*, Cambridge: Cambridge University Press, 1985, s. 62.

⁷³ Giordano STELLA, *Pio XI. Il papa dei concordati*, Milano: Gribaudo, 2009, s. 79.

⁷⁴ SCOPPOLA, *La Chiesa e il fascismo*, s. 124.

B. Mussoliniho a Pia XI. neslučitelné, jednání mezi oběma stranami se nakonec obnovila.⁷⁵

Rokování již postoupila natolik, že se nyní intenzivně jednalo o podobě nového Papežského státu a jeho rozloze. Obě strany vyjádřily souhlas, že nový stát bude zabírat přibližně sto akrů⁷⁶ v oblasti Vatikánu. F. Pacelli se sice snažil získat pro Papežský stát rozsáhlejší území (přílehlý vrch Janikul a vzdálenější vilu Pamphili⁷⁷), ale D. Barone byl podle Mussoliniho instrukcí neústupný. Dne 28. srpna 1928 byly zveřejněny první předběžné návrhy konkordátních smluv a smlouvy o vzniku Papežského státu. Nyní bylo nezbytné přistoupit k finančnímu vyrovnání s církví. Po zdoluhavých diskuzích se obě strany shodly na částce 750 milionů lir v hotovosti a 1 miliardě ve státních dluhopisech. Italská vláda se mimo to také zavázala k financování technických a strojírenských prací při obnově teritoria budoucího státu Vatikán tak, aby se z něj stalo moderní město.⁷⁸ Největší neshody panovaly při jednáních o budoucnosti Katolické akce, zejména jejích mládežnických organizací. Při setkání v říjnu 1928 trvali reprezentanti Svatého stolce na požadavku Pia XI., aby exkomunikovaní kněží nesměli zastávat veřejné funkce, ale italská strana tento požadavek dlouho odmítala.⁷⁹ B. Mussolini nakonec ustoupil a souhlasil s papežovým návrhem s tím, že zákaz vykonávat veřejné funkce nebude pro exkomunikované kněze uplatňován zpětně.⁸⁰

Když dne 4. ledna 1929 zemřel D. Barone, jeho úlohu při vyjednávání převzal osobně B. Mussolini. Od 8. ledna 1929 až do finálních schůzek v únoru 1929 rokoval nadále většinou s právníkem Svatého stolce F. Pacellim. Posledních schůzek se účastnil i ministr spravedlnosti Alfredo Rocco (1875–1935) i další právníci, kteří precizovali detaily smluv po právní a technické stránce. Jak později uvedl F. Pacelli v deníku *Il Popolo d'Italia*, celkem došlo mezi ním a D. Baronem k 110 schůzkám a 129 audiencím u papeže Pia XI., při nichž byl přítomen i kardinál státní sekretář P. Gasparri.⁸¹ Veřejnost však o dílčích jednáních šestičlenné

⁷⁵ Francesco PACELLI, *Diario della Conciliazione*, Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1959, s. 89; A.A. EE. SS., Italia, IV periodo, fascicolo 35, f. 35, Pizzardo Piovi XI. 15. 5. 1928.

⁷⁶ 1 akr = 4.047 m².

⁷⁷ Vila Pamphili se nachází čtyři kilometry jižně od Vatikánu.

⁷⁸ POLLARD, *The Vatican and Italian fascism, 1929–32*, s. 43–44.

⁷⁹ SCOPPOLA, *La Chiesa e il fascismo*, s. 143.

⁸⁰ POLLARD, *The Vatican and Italian fascism, 1929–32*, s. 70.

⁸¹ ZAGHENI, *La croce e il fascio*, s. 164; Giovanni SALE, *La chiesa di Mussolini. I rapporti tra fascismo e religione*, Milano: Rizzoli, 2011, s. 233, 286.

italsko-vatikánské komise ve složení B. Mussolini, P. Gasparri, A. Rocco, D. Barone, P. Mattei Gentili a F. Borgongini-Duca informována nebyla; rovněž většina církevních představitelů působících v papežských úřadech byla o schůzkách zpravena až na začátku roku 1929.⁸² S výsledky byli pravidelně seznamováni pouze král Viktor Emanuel III. a papež Pius XI.

7. LATERÁNSKÉ SMLOUVY A JEJICH VÝZNAM⁸³

Finální text tzv. Lateránských smluv byl podepsán v sále papežů v Lateránském paláci dne 11. února 1929 ve 12 hodin.⁸⁴ Třebaže se slavnostního podpisu za přítomnosti médií účastnili přední představitelé obou stran, závěrečný návrh podepsali kardinál státní sekretář Svatého stolce P. Gasparri a předseda italské vlády B. Mussolini. Lateránské smlouvy tvořily systém smluv, které obsahovaly mezinárodní, konkordátní a finanční smlouvy. První z nich představovala politická smlouva o vyřešení římské otázky a vzniku městského státu Vatikán, který se uznával jako suverénní subjekt mezinárodního práva. Druhá dohoda se zabývala finančním odškodněním Svatého stolce ze strany Itálie a třetí konkordátem mezi Itálií a katolickou církví.⁸⁵ Území Vatikánu se stalo neutrálním a neporušitelným územím.⁸⁶ Svatý otec osobně byl prohlášen nedotknutelným a v případě nutnosti se mu dostalo ochrany italským státem. Diplomatickým zástupcům Svatého stolce přiznávala smlouva všechna práva vyslanců suverénních států. Katolické vyznání prohlašovala za státní náboženství.⁸⁷ Církevní sňatek nabyl občanskou platnost

⁸² POLLARD, *The Vatican and Italian fascism, 1929–32*, s. 48.

⁸³ Značnou pozornost Lateránským smlouvám věnuje v českém prostředí František X. Halas či Jitka Gelnarová. Podrobněji: František X. HALAS, *Fenomén Vatikán: Idea, dějiny a současnost papežství. Diplomacie Svatého stolce. České země a Vatikán*, Brno, 2004, s. 289–292; Jitka GELNAROVÁ, „Vatikán. Charakteristika státu v kontextu jeho propojení se Svatým stolicí“, *Acta Politologica* 1, č. 1 (2009): 64–66.

⁸⁴ Italský parlament smlouvy ratifikoval teprve 7. června 1929. *I Documenti Diplomatici Italiani*, VII (1928–1929), dokument č. 621, Borgongini-Duca Mussolinimu 12. 9. 1929, Roma 1970, s. 618–619.

⁸⁵ Znění všech tří smluv lze najít například v: SCOPPOLA, *La Chiesa e il fascismo*, s. 161–189.

⁸⁶ STELLA, *Pio XI. Il papa dei concordati*, s. 83.

⁸⁷ Tamtéž.

a do škol se navrátil kříž.⁸⁸ Podle třetí smlouvy se italská vláda zavazovala poskytnout papeži finanční odškodnění za ztráty způsobené záborem někdejšího Papežského státu. Církev naproti tomu rezignovala na obnovu někdejších papežských území a souhlasila s rozpuštěním oddílů Katolických skautů, přičemž se rovněž zavázala k faktickým konzultacím s italskou vládou ve věci jmenování církevních hodnostářů činných na italském území. Na druhé straně církvi nyní příslušela výchova mládeže na základních a středních školách v katolickém duchu.⁸⁹ Katolickou akci uznal italský stát jako náboženskou organizaci, která se ovšem nesměla politicky angažovat, a musela být vždy pod záštitou církve. Svatý stolec tak znovu zakázal všem církevním hodnostářům vstupovat do politického života.

Podle smlouvy o vzniku nového suverénního státu (*Il trattato*) byl vytvořen městský stát Vatikán. K jeho teritoriu náleželo území okolo svatopetrské baziliky a další exteritoriální budovy, které se nacházely v Římě – baziliky San Giovanni in Laterano, Santa Maria Maggiore a San Paolo fuori le mura a další budovy, které k bazilikám patřily. Dále italský stát uznal za součást Vatikánu vilu Barberini v Římě, Castel Gandolfo⁹⁰ a baziliky Svaté chýše v Loretu, Svatého Františka v Assisi a Svatého Antonína v Padově.⁹¹ Papež Pius XI. naopak uznal existenci italského státu pod nadvládou savojské dynastie s hlavním městem Římem.⁹² Prvním italským vyslancem u Svatého stolce se stal senátor Cesare Maria De Vecchi (1884–1959), Svatý stolec zastupoval u italské vlády kardinál F. Borgongini-Duca.⁹³

Výsledky dlouhých rokování přijala katolická veřejnost po celém světě se značnou radostí, na mnoha místech, zejména v Itálii, se sloužily děkovné mše *Te Deum*.⁹⁴ Periodika blízka katolické církvi věnovala Lateránským smlouvám značnou pozornost a rozsáhlé komentáře, vět-

⁸⁸ Od roku 1865 neuznával italský stát církevní sňatek jako právoplatný a nastávající manželé se museli nechat oddat i při občanském obřadu. Navíc měl občanský sňatek předcházet tomu církevnímu.

⁸⁹ POLLARD, *The Vatican and Italian fascism*, 192–32, s. 47.

⁹⁰ Castel Gandolfo se nachází v regionu Lazio, na břehu jezera Albani, 30 km jihovýchodně od Říma. V roce 2016 byl Papežský palác v Castel Gandolfo zpřístupněn veřejnosti.

⁹¹ SCOPPOLA, *La Chiesa e il fascismo*, s. 168, 182.

⁹² SALE, *La chiesa di Mussolini*, s. 234.

⁹³ Alberto GUASCO, „Tra Segreteria di Stato e Regime fascista. Mons. Francesco Borgongini Duca e la Nunziatura in Italia (1929–1939),“ in *Le gouvernement pontifical sous Pie XI*, ed. Laura Pettinaroli, Rome: École Française de Rome, 2013, s. 303–319.

⁹⁴ STELLA, *Pio XI. Il papa dei concordati*, s. 80.

šinou na prvních stránkách novin. Deník *L'Osservatore Romano* komentoval dne 12. února 1929 Lateránské smlouvy slovy: „Itálie byla navráćena Bohu a Bůh Itálii.“⁹⁵ I když někteří členové římské kurie zůstávali nadále k závěrům smluv spíše skeptičtí, např. konzervativní Merry del Val nebo Bonaventura Cerretti, celkově převažovaly mezi církevními hodnostáři pozitivní postoje a všeobecný optimismus k dohodě s italským královstvím. Stejně nadšení, zřejmě vlivem zásahů samotného B. Mussoliniho, převládalo rovněž mezi představiteli fašistického režimu i fašistických listů; proti stáli zejména radikální antiklerikální fašisté v čele s poslancem R. Farinaccim či generálem letectva Italem Balbem (1879–1944). Otevřeně proti Lateránským smlouvám vystoupil italský historik a poslanec Benedetto Croce (1866–1952), který na půdě parlamentu kritizoval ústupky fašistické Itálie ve vztahu ke katolické církvi; B. Mussolini však jeho řeč odmítl.⁹⁶

Vzhledem ke skutečnosti, že většina jednání mezi představiteli Svatého stolce a Itálie probíhala v utajení, nebyla o nich informována ani česká, resp. československá veřejnost včetně zainteresovaných osob. První zprávy o projednáváném konkordátu se na veřejnosti objevily na počátku roku 1929. Československý vyslanec u Svatého stolce Vladimír Radimský (1880–1977) tak získával informace o rodících se Lateránských smlouvách od důvěrných informátorů, pravděpodobně vysokých církevních představitelů Svatého stolce.⁹⁷ Teprve dne 7. února 1929 odpoledne byl V. Radimský společně s dalšími diplomaty akreditovanými u Svatého stolce pozván ke kardinálu státnímu sekretáři P. Gasparrimu, aby je informoval o finalizaci dlouholetých náročných rokování. „V nejbližších dnech bude prý dohoda podepsána,“ telegrafoval V. Radimský do Prahy téhož dne.⁹⁸ O případném vlivu Lateránských smluv na československý modus vivendi, který byl uzavřen na přelomu let 1927 a 1928, proto nelze hovořit.

Vztahy mezi italským a vatikánským státem zůstávaly i po podepsání a ratifikaci Lateránských smluv poměrně napjaté, mnohých sporných záležitostí se smlouvy vlastně vůbec nedotkly.⁹⁹ Hlavní příčiny trvajících

⁹⁵ *L'Osservatore Romano*, 12. 2. 1929.

⁹⁶ POLLARD, *The Vatican and Italian fascism*, 1929–32, s. 61–62, 67.

⁹⁷ Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR v Praze, fond Politické zprávy – Vatikán, 1929, Vladimír Radimský 4. 2. 1929.

⁹⁸ Tamtéž, 7. 2. 1929.

⁹⁹ Matteo Luigi NAPOLITANO, *The Vatican files. La diplomazia della Chiesa*, Cinisello Balsamo: San Paolo, 2012, s. 22.

sporů spočívaly především v činnosti Katolické akce, vydávání katolického tisku a existenci katolických mládežnických organizací, které odporovaly fašistickým představám o totalitarizace země. Násilí vůči představitelům katolické církve pokračovalo rovněž ve 30. letech. Fašistický režim usiloval o ideologickou kontrolu veškeré mládežnické organizace, aby byla budoucí generace správně vychovávána k loajalitě k režimu. Chlapci měli být utužováni a vychováni v militaristickém duchu jako budoucí hrdinové a velitelé.¹⁰⁰ Když dne 30. května 1931 B. Mussolini opět zakázal všechny mládežnické organizace kromě *Balilly*, papež obvinil italskou vládu z porušení konkordátu. O měsíc později vydal Pius XI. známou encykliku *Non abbiamo bisogno*.¹⁰¹ B. Mussolini se sice zdržel dalších akcí proti církvi, ostatně nikdy se k otevřenému pronásledování církve v převážně katolické zemi neuchýlil, ale vzájemný poměr již nikdy nebyl dobrý; přesto zůstala katolická církev nejvýznamnějším ostrůvkem nezávislosti ve fašistické Itálii.

ZÁVĚR

Lateránské smlouvy určily svým obsahem budoucí směřování vztahů katolické církve s italskou fašistickou vládou. Po jejich vyhlášení a ratifikaci se církev znovu začala otevírat vnějšímu světu a papež konečně opustil své „vězení“. Lateránské smlouvy, které jsou dodnes součástí ústavy Italské republiky v takřka nezměněné podobě, se rodily v dramatických politicko-náboženských poměrech 20. let, kdy zástupci obou stran museli často bilancovat mezi různými podobami vyřešení římské otázky. I když návrhy pro narovnání diplomatických styků existovaly již od roku 1919 a byly obsaženy v zákoně o garancích, reálná koncepce Lateránských smluv dostala svou podobu až ve druhé polovině 20. let po četných tajných schůzkách mezi představiteli fašistické a vatikánské strany. B. Mussolini, který se ve prospěch dohod angažoval s mimořádným nasazením, jimi usiloval především o stabilizaci vnitroitalských

¹⁰⁰ MUSSOLINI, *Řeči o Itálii a fašismu*, s. 144; *I Documenti Diplomatici Italiani*, IX (1930), dokument č. 404, Borgongini-Duca Grandimu 24. 11. 1930, Roma 1975, s. 579–580.

¹⁰¹ *Enchiridion delle Encicliche*, V (Pio XI), ed. Erminio Lora – Rita Simionati, Bologna 1998, s. 1074–1127; *Acta Apostolicae Sedis. Commentarium officiale*, 29,4, Roma 1937, s. 145–188; Bedřich VAŠEK, *Pia XI. encykliky Divini Redemptoris (O bezbožeckém komunismu) a S palčivou starostí (O postavení katolické církve v Německu)*, Olomouc, 1937, s. 47–72.

poměrů a mezinárodní prestiž fašistického režimu v očích světové veřejnosti; papež jimi naopak usiloval o vyřešení tzv. římské otázky a možné směřování Itálie k obnovení katolického státu.

Jak jsme poukázali, vatikánsko-italské vztahy se v průběhu více než dvou desetiletí proměňovaly, protože se měnili i jejich samotní aktéři. Obě strany přistupovaly k diplomatickým stykům s určitou dávkou pragmatismu i oportunismu k lepšímu zajištění vlastních pozic. Možná i proto mohly v první fázi fungovat relativně dobře. Nejpatrněji byl tento přístup uplatňován v průběhu 20. let 20. století, kdy se fašistický režim dostal k moci, toužil se etablovat a získat důvěru zahraničí a Svatý stolec definitivně vyřešit římskou otázku, emancipovat se na úkor Itálie a prosadit autoritu katolické církve v poválečné Evropě. Ve 30. letech se otevřeně střetly autoritativní představy obou stran, které chtěly maximalizovat úspěchy předcházející dekády: fašismus toužil spoutat katolickou církev a využít ji k propagaci vlastních mocenských ambicí, katolicismus usiloval o pokřesťanštění italské politické ideologie a prosazení svého vlivu v sekularizujícím se světě.

Konkordát s Itálií byl ve 20. letech jednou ze série mezinárodních smluv, které Svatý stolec uzavřel – v roce 1922 byl ratifikován s Lotyšskem, 1924 s Bavorskem, 1925 s Polskem, 1927 s Rumunskem a Litvou, 1928 s Československem¹⁰² a 1929 kromě sledované Itálie s Rumunskem a Pruskem.¹⁰³

---

¹⁰² Zatímco konkordát řešil všechny sporné záležitosti, *modus vivendi* se zabýval pouze těmi nejvýznamnějšími. Je proto pravděpodobné, že přijetí *modu vivendi* v Československu považovaly římské kruhy za krok k uzavření smlouvy zásadnější a komplexnější, a to konkordátu. Českoslovenští vyslanci u Svatého stolce proto projednávání konkordátů, jejich přijetí a reflexi v dobovém tisku velmi podrobně sledovali. Marek Šmíd, *Apoštolský nuncius v Praze: Významný faktor v československo-vatikánských vztazích v letech 1920–1950*, Brno: CDK, 2015, s. 210.

¹⁰³ Ve 30. letech 20. století pak byly uzavřeny konkordáty s dalšími státy: v roce 1932 s Bádenskem, 1933 s Německem, 1934 s Rakouskem a 1935 s Jugoslávií. *Modus vivendi* s Československem z let 1927/1928 byl považován rovněž za konkordát. Antonín Hobza, *Poměr mezi státem a církví: Jeho vývoj a přítomný stav*, Praha: Antonín Hobza, 1931, s. 197; Michal PEHR – Jaroslav ŠEBEK, *Československo a Svatý stolec: Od nepřátelství ke spolupráci (1918–1928)*, I. Úvodní studie, Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2012, s. 175–192.

**A Long Way to the Lateran Treaty:
Diplomatic Relations between the Holy See and Italy from the Rise of Fascism
to the Conclusion of the Lateran Treaty**

Keywords: Holy See; Fascist Italy; Pius XI; Eugenio Pacelli; Benito Mussolini; Lateran Pacts

Abstract: The study deals with the diplomatic relations between the Holy See and Fascist Italy over the period of 1922–1929. In the period of the dramatic events in the 1920s, it follows up on the final phase of the so-called Rome question, which was opened after World War I. It describes each of the meetings and analyses the requirements of both sides, which resulted in the signing of Lateran Treaty in February 1929. By means of this treaty, Mussolini's Italy recognized the sovereignty of the Holy See over the Church, accepted the right to send and receive legates, issue passports, own a post office and coin their own money. Furthermore, the Italian state returned property to religious persons, reintroduced obligatory religious education regulated by the Church, declared the Catholic Church as the state Church, forbid all anticlerical magazines, books and films, and imposed penalties for criticism and insults to the Catholic Church. In addition, the Pope was financially compensated. The head of the Catholic Church, in return, accepted the Italian kingdom with its capital city Rome, thereby indirectly contributing to the legitimation of Fascist Italy, which as a result, gained recognition in an international context. Despite every goodwill gesture of the Fascist state, Benito Mussolini began to break with his promises during the 1930s. It soon became apparent that B. Mussolini only saw concordat as a formal matter which should manifest the unity of the state and Church in the Apennine peninsula at least externally and assure support for the young authoritative figure from a powerful institution, the Catholic Church.

Mgr. Petra Votavová, roz. Dvořáčková
KTF UK v Praze
Thákurova 3
160 00 Praha 6

Doc. PhDr. Marek Šmíd, Ph.D.
FF JU v Českých Budějovicích
Branišovská 31a
370 05 České Budějovice
smidma@seznam.cz